

Naturalisme

Det idémæssige udgangspunkt for det moderne gennembruds forfattere og kunstnere i bred forstand var det naturalistiske grundsyn. Naturalismen er en objektiv tankegang fra naturvidenskaben, der forklarer menneskets handlinger ud fra naturens love. Naturalismen blev også grundlaget for det moderne gennembruds forfattere takket være franskmændene Hippolyte Taine (1828-1893) og Émile Zola (1840-1902), der gennem litteratur og teater overførte de naturvidenskabelige ideer på humanvidenskaben. Naturalismen hænger nøje sammen med begreberne determinisme, darwinisme og positivisme.

Determinisme

Alting har en årsag – også vores eksistens, mener naturalismen. Derfor har mennesket ikke en fri vilje i sine handlinger og livsvalg. Mennesket er determineret, dvs. bestemt af drifter, arv og miljø, såvel socialt miljø som den omgivende natur. Enhver situation kan ses som en virkning, der følger en lang kæde af årsager, der både kan være fysiske, psykiske og sociale.

Darwinisme

AF Charles Darwin
J.P. Jacobsen

Naturalismen begyndte med Charles Darwins (1809-1882) evolutionsteori fra værket *Arternes oprindelse* (1859). Værket blev i 1872 oversat til dansk af forfatteren og botanikeren J.P. Jacobsen (1847-1885). Darwins teori beviser, hvordan mennesket stammer fra lavere former og er i slægt med aberne. Arterne er opstået naturligt gennem partnervalg. En naturlov er, at den mest egnede eller tilpasningsdygtige overlever („survival of the fittest“). Gennem en evolution har mennesket som art udviklet sig til et intelligensvæsen. Selvom Darwin var uddannet præst, vakte teorien oprør i den kristne kirke, fordi den kunne forklare menneskets handlinger ud fra determinerende drifter.

Positivisme

Naturalisterne benyttede sig af en naturvidenskabelig betragtningsmåde, der blev udtænkt af den franske filosof Auguste Comte (1798-1857) og kaldes positivisme. Positivisme er en filosofisk grundholdning, der drejer sig om „det givne“, det positive, som er alt det sansbare der kan ses, høres, måles og vejes. Positivismen er optaget af at finde logiske sammenhænge mellem årsag og virkning.

Realisme

AF Charles Dickens
Thomasine Gyllembourg

Mens det moderne gennembruds forfattere havde naturalismen som idémæssigt udgangspunkt, var realismen deres skrivestil og udtryk. Realisme står i modsætning til begrebet idealisme og handler om at skildre virkeligheden og hverdagslivet troværdigt med blik for konkrete detaljer. Stilen bygger på den antikke litteraturteoretiker Aristoteles' (384-322 f.v.t.) begreb 'mimesis', der er det græske ord for 'efterligning af virkeligheden'. I udlandet opstod realismen som stil allerede i 1830'erne med forfattere som franskmændene Honoré de Balzac (1799-1850) og englænderen Charles Dickens (1812-1870). Allerede St. St. Blicher og Thomasine Gyllembourg, der var samtidige med Balzac og Dickens, var påvirkede af tendenserne i deres poetiske realisme. Realismegenrens historie har for alvor sit afsæt i det moderne gennembruds tankesæt. Gennem hele det 20. århundrede og frem til i dag er realismen et modspor til modernismen.

Kritisk realisme

AF Amalie Skram
Henrik Pontoppidan

AF Holger Drachmann
Jeppe Aakjær
Martin Andersen Nexø

De fleste af periodens forfattere skrev inden for stilen kritisk realisme, der har vidt forskellige udtryk. I den ene ende har vi Herman Bangs impressionisme, hvor den tilbagestrukne, implicitte fortæller overlader det til læseren at vurdere og finde oplæg til debat. I den anden ende er Amalie Skrams (1846-1905) og Henrik Pontoppidans (1857-1943) psykologiske realisme, hvor den alvidende fortæller i højere grad lægger fortolkende synspunkter ud til læseren. Endelig er J.P. Jacobsens realisme noget for sig, fordi forfatterskabet har stærke træk af romantisme, og nogle steder symbolisme, i sit rige billedsprog. Fælles for dem alle var, at de havde rødder i borgerskabet eller var universitetsuddannede. Som generation var de kritiske realister båret af et socialt engagement, der drejede sig om at iagttage sociale forhold naturalistisk. Engagementet ses ikke mindst i Holger Drachmanns (1846-1908) digt „Engelske socialister“ (1872). Dog var de ikke i samme grad eksplicitte med et krav om klassekamp som den generation, der debuterede efter 1890 og var rundet af folkelige kår, som fx Jeppe Aakjær (1866-1930) og Martin Andersen Nexø (1869-1954).

Det ubevidste sjæleliv

➤ Romantisme |
Periodenoter, s. 172

Alt for længe havde menneskets ubevidste sjæleliv, der er forbundet med seksualiteten, været klemt af de borgerlige normer fra biedermeiersamfundet, men problemlitteraturen fik sat fokus på sammenhængen mellem samfundsnormer og sjæleliv. Drifter og begær er det ubevidste og dyriske, mennesket er determineret af, dvs. bestemt af, i sine handlinger. Eksempelvis undersøger den norske dramatiker Henrik Ibsens (1828-1906) drama *Gengangere* (1881), hvordan drifter og fortrængning af hændelser begået i fortiden får en virkning senere i livet. Sjælelivets frihed bremses af kirkens normer, mennesket har nedarvet – som gengangere – over generationer.

Psykoanalyse

AF Sigmund Freud

Tidens interesse for det ubevidste sjæleliv modnede den østrigske læge Sigmund Freuds (1856-1939) arbejde med teorien om psykoanalyse, og i 1900 udgav han sit første hovedværk *Drømmetydning*. Psykoanalysen omhandler spørgsmålet om menneskets lyst og er en teori om drifter, personlighed og udvikling. En personlighed har tre inddelinger: 1) „det“ (id) er drifterne og det ubevidste, der dannes tidligst i livet og styrer personligheden; 2) „overjeg“ (superego) er på den anden side de normer og forestillinger om livet, jeget påvirkes af gennem opdragelse, uddannelse og det omgivende samfund; 3) klemt mellem de to instanser forener 'jeget' (ego) drifter og normer i en bevidsthed, der forholder sig realistisk til verden. Som metode kan psykoanalysen anvendes både i forbindelse med læsning af skjulte og fortrængte lag i en person, en tekst og i kulturelle former.

Ateisme og værdikritik

AF Friedrich Nietzsche

Den kristne kirke var et stort problem for menneskets frihed ifølge de fleste af periodens forfattere og tænkere. Karl Marx havde allerede hævdet, at religion er folkets opium, fordi den luller individet hen i en tro på den bestående samfundsindretning og sløver folket i klassekampen. Psykoanalysen satte lidt senere fingeren på, hvordan den moral, der fulgte med den kristne kirke, var undertrykkende for personligheden. Filosofen Friedrich Nietzsche (1844-1900) i blandt andet *Således talte Zarathustra* (1883-85) hævdede, at Gud er død. Da der ikke længere er nogen højeste sandhed, behøver vi ifølge Nietzsche en omvurdering

af alle værdier baseret på menneskets kraft og vilje. Ateismen er et gennemgående tema for hovedpersonerne i udviklingsromanerne *Niels Lyhne* (1880) af J.P. Jacobsen og *Lykke-Per* (1898-1904) af Henrik Pontoppidan.

Kvindernes underkuelse

Debatten om kvindens ufri lod og kønsmoralen er et hovedtema i periodens litteratur, og temaet anslås i Georg Brandes' forelæsning „Indledning til emigrantlitteraturen“ (1872), hvor han kritiserer den patriarkalske familieinstitution og mandens dominans i ægteskabets seksuelle forhold. Brandes henter sine tanker fra den engelske filosof John Stuart Mills (1806-1873) værk *Om kvindernes underkuelse* (1869), som han selv oversatte til dansk. I værket argumenterer Mill for, at manden skal lære kvindens natur at kende, og det er et problem, at samfundet ikke har givet kvinden friheden over sit eget liv. Fra barn er kvinden hidtil blevet opdraget til at underkaste sig, og det er hendes pligt at leve for andre end sig selv.

Sædelighedsfejden

Et dramatisk højdepunkt i perioden var sædelighedsfejden, der havde tre hovedpositioner. Den begyndte med den norske forfatter Bjørnstjerne Bjørnson, der i dramaet *En handske* (1883) kritiserer den ulighed og dobbeltmoral, eller 'handskemoral', hvormed mænd modsat kvinder måtte gøre sig erotiske erfaringer ved siden af ægteskabet. Den konservative kvindesagsforkæmper Elisabeth Grundtvig mente ligesom Bjørnson ikke, at frigørelse drejede sig om at give kvinder samme rettigheder som mænd, men at alle holdt sig på måtten. I den anden position var bl.a. Georg Brandes, der ønskede en diskussion om seksuel frigørelse og ligeberettigelse. Grundtvig kritiserede, at forslaget aldrig ville føre til reel frigørelse, fordi kvinden ikke havde de samme juridiske rettigheder som mænd. Kirken og de konservative indtog den tredje position, der afviste enhver form for offentlig debat om at ændre på traditionerne. Store aktører i det moderne gennembruds kønstematiske litteratur er Amalie Skram, J.P. Jacobsen, Henrik Ibsen og August Strindberg.

AF Amalie Skram
J.P. Jacobsen
Henrik Ibsen
August Strindberg

Matthew Weiners tv-serie *Madmen* (2007-) spiller bevidst på klichéer om kønsroller i 1950'ernes og 1960'ernes USA. Serien er fra flere sider blevet udråbt til at være vor tids roman på tv og et indirekte svar på Herman Bang.